

CRISI I RENAISSANCE A LA CRISI DE LA BAIXA EDAT MITJANA A CATALUNYA

ERNEST BELENGUER
Universitat de Barcelona

RESUM

Una aproximació a la crisi de la baixa edat mitjana a Catalunya sintetitza les distintes interpretacions que sobre aquesta època s'han fet, incloent el concepte de *crisi*. Perquè sobre aquest concepte els canvis de perspectiva en els darrers cinquanta i escaig anys han estat immensos, gairebé contraposats. I si aleshores per crisi s'entenia un període allargat, difícil de sortir-se'n d'ell, i amb un abast que recorria quasi totes les àrees històriques, ara el problema s'escurça molt en el temps. Perquè ara vol entendre's com un parèntesi necessari per molt dur i més o menys dilatat que fos, passat el qual un renaixement econòmic, social i cultural s'apropava a Europa i també a Catalunya, malgrat que aquí la Guerra Civil de 1462-1472 i les seves conseqüències posteriors retardaren l'increment tan desitjat. Per tot això, aquest treball subratlla l'obra dels historiadors bàsics en el coneixement de la crisi catalana, ja sigui en els aspectes econòmics i socials, ja en els polítics i institucionals, ja fins i tot en un petit epíleg que hi afegeix l'arribada més tardana a certs llocs cortesans i burocràtics reials d'una llengua castellana que va introduint-se a Catalunya a poc a poc, però presidida de l'aura potencial de la Corona i el regne castellans i amb un suport indirecte de la naixent Inquisició estatal de 1478.

PARAULES CLAU

Crisi, baixa edat mitjana, Catalunya, interpretacions econòmiques, visions polítiques, epíleg lingüístic i literari.

An examination of the crisis of the Late Middle Ages in Catalonia

ABSTRACT

An examination of the crisis of the Late Middle Ages in Catalonia reviews the differing interpretations of this period, including the concept of crisis *per se*

because there have been huge, almost opposed changes in perspective regarding this period over the last fifty and a bit years. And if, at that time, crisis was seen as a long period that was difficult to resolve and with a scope that covered almost all historical areas, now this problem has become a lot shorter. Because now it tends to be seen as a necessary parenthesis, no matter how tough or more or less drawn out it may be. Nevertheless, it is a period after which an economic, social and cultural renaissance came to Europe and also to Catalonia, in spite of the fact that, here, the Civil War of 1462-1472 and its later consequences delayed the progress that was so desired. For this reason, this paper underlines the work of those essential historians studying the Catalan crisis, either in terms of its economic or social aspects, its political or institutional aspects or even in a small epilogue. One which adds the later arrival, in certain royal courts and bureaucratic places, of a Castilian language that gradually penetrated Catalonia, presided over by the burgeoning aura of the Castilian crown and kingdom and with indirect support from the nascent Spanish Inquisition of 1478.

KEYWORDS

Crisis, late middle ages, Catalonia, economic interpretations, political views, linguistic and literary epilogue.

INTRODUCCIÓ: CONCEPTE O CONCEPTES DE LA CRISI

A l'hora d'abordar aquest tema he de confessar que la crisi ara ja la pateixo jo, sobretot per la mitja hora que tinc davant d'un problema llarg i complex, que m'obliga a llegir –no a parlar– per controlar millor el temps. És tan complex que la mateixa paraula en el seu concepte ja comporta dificultats. Perquè en el sentit semàntic més estricte per *crisi* s'entén un episodi conjuntural, greu i agut, però de conseqüències incertes.¹

Però aquest no és, no obstant, el concepte que durant més de seixanta anys han mantingut les distintes escoles de la baixa edat mitjana, que podien connectar amb les idees de rendiments decreixents de Ricardo i de caigudes de població de Malthus. Aquesta segona visió és la que al llarg del passat segle xx

1. Vull assenyalar que en algun moment, com és el cas del començament d'aquest article, mantinc el text llegit el 26 d'abril del 2012 al Cercle d'Economia.

ha prevalgut en la historiografia medieval, quan crisi equivalia a recessió econòmica, depressió i decadència. I majoritàriament semblava haver-hi un acord respecte al segle XIV i part del XV, ja fossin neomalthusians com Michael Postan² o Georges Duby³ i, per descomptat, en una versió encara més elaborada, Le Roy Ladurie,⁴ ja fossin marxistes com Rodney Hilton,⁵ Robert Brenner,⁶ Pierre Vilar⁷ o Guy Bois.⁸ Una altra qüestió és que entre tots aquests hi hagueren diferències entre les causes d'aquesta crisi-decadència. Alguns podien defensar el clima –factor exogen–, que debilita les persones més febles i s'avança a la pesta –un altre factor exogen–, tot provocant una caiguda de la població que aniria seguida de l'afebliment de la producció agrària, manufacturera, comercial, monetària, impositora, fiscal... Altres donen més importància a la incapacitat econòmica, que donà peu a un ecosistema de llarga durada, estàtic i que no canviava, més enllà de repeticions de cicles econòmics d'alts i baixos, però reiteratius en les seves fases de creixement i retrocés.

Dins d'aquesta situació va arribar-se a parlar d'un món ple en llocs concrets de l'Europa atlàntica,⁹ molt influïts els historiadors per algunes regions d'Anglaterra i la conca de París o la Picardia. Ara bé, ells s'oblidaven de moltes altres, i establien generalitats per a aquestes darreres sense documentació a l'abast, quan en elles –les de l'Europa mediterrània– la crisi arribà més tard. Els marxistes –i n'he citat uns quants– no veien els factors climàtics, la pesta i

2. Michael POSTAN (1949-1950), «Some Economic Evidence of Declining Population in the Late Middle Ages», *Economic History Review*, 2nds. Ser., 2-3. Traducció castellana: *Ensayos sobre agricultura y problemas generales de la economía medieval*. Madrid, 1981.

3. Georges DUBY (1968), *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval*, Barcelona. En francès en 1962, París.

4. Emmanuel LE ROY LADURIE (1966), *Les paysans de Languedoc*, París.

5. Rodney H. HILTON (1951), «Y eût-il une crise général de la féodalité?», *Annales. ESC*, 6, p. 23-30. I també: «Una crisis en el feudalismo», a *El debate Brenner* (1988), Barcelona, Crítica, p. 144-163.

6. Robert BRENNER (1976), «Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe», a *Past and Present*, 70, 1, p. 30-75. Cal veure també: *El debate Brenner* (1988), Barcelona, Crítica.

7. Pierre VILAR (1974) «Reflexions sur la crisi de l'ancien type. Inégalités des récoltes et sousdéveloppements», a *Conjoncture économique, structures sociales*, París.

8. Guy BOIS (1976), *Crisi du féodalisme*, París. Vegeu també: *El precedente de una crisis sistémica* (2001), Madrid-València.

9. Emmanuel LE ROY LADURIE (1970), «La destruction du monde plein», a Fernand BRAUDEL i Ernest LABROUSSE (dir.), *Histoire économique et social de la France*. París.

la caiguda de la població com les causes inicials de la decadència. Malgrat tot, tampoc ells neguen que el creixement econòmic medieval, a finals del segle XIII i primeries del XIV, acabés estavellant-se contra un sostre de recursos impossible d'incrementar. Des de raons d'estabilitat inamovible, també tècnica, fins a un estancament en l'economia feudal que no pot avançar i presenta enfrontaments socials, el marxisme i els historiadors nascuts d'aquella escola acaben veient en la crisi una crisi sistèmica del sistema feudal (Guy Bois i Pierre Vilar, entre altres). En aquest sentit, el neomalthusianisme i el marxisme historiogràfics concorden en la idea d'una crisi com un llarg temps de retrocés i decadència que porta a l'enfonsament d'un model econòmic i social en totes les seves àrees productives. Però fa uns anys que tot això s'està revisant i en l'actualitat poca gent defensa, malgrat conèixer-les, les posicions assenyalades.

Abans de tot, respecte a l'època baixmedieval en absolut es pensa ara en un món estàtic; per contra, es tendeix a parlar més aviat, dins d'aquesta mal anomenada crisi, d'un desenvolupament històric heterogeni, ja que no comença a tots els llocs de la mateixa manera. En tot cas, l'única dada irrefutable és la pèrdua de la població, de vegades fins un 30% o més. Però ni així es veu ara com un esdeveniment de decadència total, sinó que s'interpreta de forma positiva. Després s'haurien utilitzat més racionalment els factors productius: terra i treball. Hauria augmentat la productivitat del treball, hi hauria hagut una especialització productiva; i també una integració econòmica regional, on l'increment de fires, mercats, comerç i banca i l'assumpció de certes tècniques, fins i tot més acceptades pel pagès, seria en la base dels canvis. També hi seria l'increment d'un poder polític més centralitzat que intervindria igualment en els mercats, malgrat l'oposició de determinades institucions locals i la dificultat que creava una fiscalitat d'estat.

Que aquestes crisis –no la decadència de llarga durada– presentessin conflictes i lluites socials era lògic, però no necessàriament negatiu perquè el món estava canviant cap a un creixement posterior. Tot això és el que permet que Epstein, el màxim defensor d'aquestes idees, parli en alguns dels seus treballs d'una creació destructiva.¹⁰ El canvi respecte al passat historiogràfic, com es pot veure, és gairebé de 360 graus i, com a tal, també cal anar amb peus de plom.

10. Stephan R. EPSTEIN (2000), *The late medieval crisis as an «integration crisis»*. Més fàcil de trobar a la versió castellana traduïda per PUV: (2009) *Libertad y crecimiento. El desarrollo de los estados y de los mercados en la Europa de 1300-1750*, València.

D'aquestes idees, i sense sortir dels nostres límits universitaris, s'han nodrit medievalistes de prestigi com, per exemple, Antoni Furió¹¹ o Paulino Iradiel.¹²

Això no obstant, Iradiel subratlla que falten moltes dades documentals per arribar a conclusions serioses; que la crisi general del sistema feudal, ara absolutament marginada, tenia almenys un únic avantatge: el de presentar les societats com un conjunt que es relacionava tot ell i amb lleis generals de funcionament explicable. Seria aquella una historiografia teleològica –com ho diu ara–, molt enfrontada a la revisionista d'aquest moment, la qual sovint es passa de rosca en «un furor microanalític» i també miniregional. I a la fi, referint-se al binomi població-recursos, tan acceptat abans com ara revisat,¹³ Iradiel defensa que en les fams i les caresties caldria tornar a ampliar el camp d'observació per veure que aquestes crisis no només ho són de creixement, ja que també incidien de forma poc igualitària en la societat. Per sort, Iradiel encara té al cap l'origen de la seva formació acadèmica, anterior a la presència de l'onada tan creativa d'avui en dia.

Em dispensaran aquest pròleg abans de passar a Catalunya, i que tan recorda els nostres dies. Esperaré amb impaciència la darrera aportació d'aquesta tarda sobre els problemes actuals des de 2008, perquè ara tampoc la crisi no afecta a tots per igual i és possible –no sé si probable– que ens en sortim amb millories cap al futur. Ho pensaran així els historiadors de generacions posteriors? Seran tan revisionistes com ho són els medievalistes d'ara sobre la crisi de la baixa edat mitjana, fins a dir que en la nostra actualitat es generava el somiat progrés del futur?

11. Antoni FURIÓ (2010), «La crisis de la Baja Edad Media: una revisión», a *Las crisis a lo largo de la historia*. Valladolid, p. 15-45. Fins ara les obres citades són bastant conegudes i algunes fins i tot, *El debate Brenner*, comentades per mi en els anys setanta del passat segle xx en les aules de la Universitat Autònoma de Barcelona. Altres com la d'Epstein han tingut la sort de que Publicacions de la Universitat de València les publicqués quan Antoni Furió era el seu director. Ara bé, una qüestió és aquesta i una altra diferent tota l'aportació bibliogràfica i interpretativa que fa Antoni Furió, arribant fins a l'últim títol, raó per la qual recomano molt aquest treball.

12. Paulino IRADIEL (2004), «La crisis bajomedieval, un tiempo de conflictos», a *Conflictos sociales, políticos e intelectuales en la España de los siglos XIV y XV*, xiv Semana de Estudios Medievales, Nájera, Logroño, p. 13-48.

13. En el mateix any que escriu Iradiel, cal destacar també aquest títol: Pere BENITO I MONCLÚS (2004), «Fams i caresties a la Mediterrània occidental durant la Baixa Edat Mitjana. El debat sobre "les crisis de la crisi"», a *Recerques*, núm. 49, p. 179-194.

Tanmateix, fins ara gairebé només he parlat de qüestions econòmiques, tot i que he esmentat alguna idea política, quan la crisi ho agafa tot i va canviant-ho, com assenyala, per esmentar un treball important, el de Ferdinand Seibt,¹⁴ que planteja una proposta integradora fins i tot entre la tradició i la innovació encunyant el terme de *disfuncionalitat* en el sistema econòmic i social, però també en el polític i mental, cosa que no vol dir necessàriament debilitat, sinó pèrdua de l'assignació funcional fins a recuperar-la amb molts canvis, transcorregut molt de temps.

LES PRINCIPALS INTERPRETACIONS SOBRE LA CRISI BAIXMEDIEVAL A CATALUNYA

Ara bé, donada la impossibilitat de concretar més en qüestions europees i fins i tot peninsulars, em centraré en Catalunya, potser un dels territoris més afectats, que acabà, a més, en una guerra civil. I a Catalunya, si faig cas de les revisions d'Epstein, hi hauria d'eliminar d'un cop Vicens Vives, Vilar o fins i tot Claude Carrère. Perquè tots ells avui dia són molt revisats, malgrat que, com reconeix Gaspar Feliu referint-se a l'obra de Vilar, encara ningú no ha plantejat «una hipòtesi global alternativa».¹⁵ Una frase que em recorda molt les advertències d'Iradriel sobre el concepte ja perdut de la *crisi general del sistema feudal*. En el seu treball, molt acurat, Feliu va repassar totes les opinions historiogràfiques que hi havia fins aleshores (2004) i penso que potser no en calien tantes, perquè moltes giren a l'entorn dels noms assenyalats.¹⁶ Cal afegir en tot cas Mario Del

14. Ferdinand SEIBT (1993), «Sobre un nuevo concepto de la crisis de la Baja Edad Media», a *Europa 1400. La crisis de la baja Edad Media*. Barcelona, Crítica, p. 8-26.

15. Gaspar FELIU (2004), «La crisis catalana de la Baja Edad Media: estado de la cuestión», a *Hispania*, LXIV/2, núm. 217, p. 436.

16. Noms com els de Ramon d'Abadal, Dufourcq, Ruiz Domènec –ben contrari a les tesis de Vicens i Vilar–, Carme Batlle, Josep M. Salrach, Henri Bresc, Josep M. Madurell i Marimon, Arcadi García Sanz, Paulino Iradiel, Coral Cuadrada o el meu mateix són esmentats en el treball de Gaspar Feliu. Però crec que els més importants són els ja citats i el que ell també assenyala de Mario Del Treppo. De tots els noms d'aquesta nota en destacaria l'obra de Josep Maria Salrach pels elogis que li fa Feliu, tot i observant que les seves tesis són més apropiades a la crisi sistemàtica de Bois (p. 445 de Feliu). De Salrach es parla a «Dels orígens a 1714», a Albert BALCELLS (coord.) (1981), *Història dels Països Catalans*, Barcelona, p. 890-1015. I, cooperant amb altres autors: «La Corona d'Aragó», a *Historia de las Españas medievales*, Barcelona, 2002, p. 306-342. També el meu propi treball per la raó del confusionisme cronològic que penso que va tenir en aquesta

Treppo, que en la citació d'abans s'ha exclòs deliberadament. Perquè, amb certes diferències, els tres primers sí que parlen més aviat de decadència.

Ho fa Vilar, en unes etapes que arrenquen dels mals anys, primer per fam (1333) i més tard per la Pesta Negra (1348), que van parar el motor agrari de l'anterior expansió amb caigudes de la població, terres abandonades (masos rònecs) i davallada de rendes senyorials, situant ja aquí l'inici d'un problema rural, social i laboral. No obstant, s'ha de dir que per Vilar tot això és una primera manifestació del que molts anys després acabarà dibuixant l'enfonsament de l'economia catalana a tots els nivells. Com bé ho subratlla ell al començament del seu treball: «con razón sitúase en la segunda mitad del siglo xv el hundimiento de Cataluña como potencia. Pero tales caídas son siempre el resultado de una preparación anticipada en el arcano de las economías».¹⁷ En aquesta preparació Vilar ja veu tot el recorregut que, encara que a un nivell més rural que urbà, té aquesta situació, amb pestes continuades els anys 1362-1363 («mortaldat dels infants»), 1371 («mortaldat dels mitjans») i un llarg etcètera més que pot comprovar-se en el seu article.¹⁸

Precisament perquè aquest és un principi dolorós de tota una llarga problemàtica d'alts i baixos, Vilar recorda com Pere el Cerimoniós, el 1359, inicià una ampliació de la muralla de Barcelona creient que la necessitaria. I, malgrat que Barcelona va poder recuperar-se de les primeres caigudes i mantingué la seva població durant molts anys fins avançat el primer terç del segle xv, la veritat és

qüestió Feliu, qui arriba a dir que el meu estudi –a més, molt petit, en un pròleg al volum 3, «La forja dels Països Catalans», d'*Història política, societat i cultura dels Països Catalans*– no connectà en determinats aspectes financers i monetaris més nous (p. 449, nota 47 de Feliu). Però aquest volum va ser publicat el 1996, amb un ISBN de 1995. Pàgines després Feliu explica quines són aquestes novetats i, tret de dues petites excepcions, són totes posteriors a 1995 (p. 454 i 459-462 i notes 98 i 100, per exemple, del text de Feliu). D'altra banda, aquestes confusions solen succeir molt sovint en revisions historiogràfiques.

17. Pierre VILAR (1956-1959), «Le déclin catalan du Bas Moyen-Age. Hypothèses sur sa chronologie», *Estudios de Historia Moderna*, núm. 6, p. 3-68. En castellà, traduït per J. NADAL (1964), *Crecimiento y desarrollo. Economía e historia. Reflexiones sobre el caso español*. Barcelona, Ariel, p. 325-430, concretament p. 327.

18. VILAR (1964), p. 330. Pel que fa a les pestilències, tot i que aquest treball no ha de girar al voltant de les mateixes, seria gairebé un greu oblit no esmentar alguns títols que acaben de sortir. Sobretot Coral CUADRADA (2012), *El llibre de la pesta*. Barcelona, Rafael Dalmau Editor. Però també Ole J. BENEDICTOW (2011), *La peste negra (1346-1353). La historia completa*. Madrid, Akal. Ara bé, el text original d'aquest darrer va aparèixer el 2004.

que aquella muralla no va ser sobrepassada fins més enllà de quatre segles després. És més, Vilar destaca com, dels monuments arquitectònics de la Barcelona gòtica, o bé alguns daten totalment d'abans de la primera escomesa de la crisi o bé molts varen ser restaurats o reconstruïts, com va succeir a Santa Maria del Mar després d'un incendi. Al voltant d'aquest barri hi ha, a més, moltes de les cases semiburgeses o seminobles, il·lustratives del potencial important que mantenia la Barcelona d'aquell temps, ja que el 1390 el rei i la ciutat encara varen avenir-se per eixamplar les drassanes.

Però cal no enganyar-se i no ho fa Vilar, i menys encara Vicens Vives, la posició del qual no havia baixat cronològicament tan avall com la de l'historiador montpellerenc, però sí l'havia focalitzat molt en la dècada dels vuitanta i els noranta del segle XIV i els primers anys del XV. Amb certes diferències en un i altre autor, aquesta època que va de 1380 a 1420 presenta greus problemes. Ho seran el començament d'un conflicte remença el 1388, que hom radicalitzà per moments, tot i que amb una ideologia elemental: l'«*Adam intestat*», com afirma Vilar;¹⁹ o els *progroms* de 1391 contra les comunitats jueves, no únics d'altra banda a Catalunya, que trencaren la cohesió social.²⁰ Però abans ja ho havien fet les fallides bancàries, personalitzades en els grans prestadors de la monarquia de Pere el Cerimoniós: els banquers D'Escaus i Olivella i altres que els seguirien, com assenyalava Vicens Vives.²¹

19. VILAR (1964), p. 335.

20. Per a aquest tema convé esmentar un treball ja una mica antic però general, i un altre d'enguany al voltant de València. Així, Jaume RIERA I SANS (1977), «Los tumultos contra las juderías de la Corona de Aragón en 1391», *Cuadernos de Historia*, 8. I també Rafael NARBONA (2012), «El trienio negro: Valencia, 1389-1391. Turbulencias coetáneas al asalto de la judería», a *En la España Medieval*, vol. xxxv, p. 177-210. Però pogroms ja hi havia a Barcelona i a altres llocs el 1348 a l'inici de la pesta negra. Crec que almenys dues citacions més han d'acompanyar aquesta nota: Jordi GÜNZBERG I MOLL (2002), *Vida quotidiana a la ciutat de Barcelona durant la pesta negra (1348)*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor; Amada LÓPEZ DE MENESES (1959), «Una consecuencia de la peste negra en Cataluña: el pogrom de 1348», *Sefarad*, xix, fasc. 2, Madrid-Barcelona, CSIC, p. 92-131.

21. Vicens Vives abans que Vilar ja havia forjat una visió pròpia de la crisi a Catalunya, subratllant sobretot aquest període que Vilar va acceptar, però avançant la crisi en el temps anterior. Ara bé, mentre que Vicens no tingué cap dubte en la caiguda bancària i la transferència de capitals comercials al món financer cercant el rendisme, Vilar posà interrogants en aquesta qüestió. Jaime VICENS VIVES (1955), «Evolución de la economía catalana durante la primera mitad del siglo XV», a *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Actas y Comunicaciones. Vol. I. Ponencias. Palma de Mallorca, p. 185-207.

Vilar mostra més interès en el problema de la moneda que es presenta a Catalunya, quan a l'era del croat (moneda de plata), que marcà la indubtable expansió catalana, va voler seguir l'era del florí, creat per Pere el Cerimoniós el 1346. És un indicatiu més del que es presumia un creixement constant, igual que el desig d'ampliació de la muralla. Però el florí, moneda d'or, ja havia perdut el 1365 una quarta part del seu valor, i la relació florí-croat començà a crear problemes des dels anys vuitanta. No obstant les raons estrictament numismàtiques d'aquesta seqüència entre el florí i el croat, ella mateixa, segons Vilar, és més una conseqüència que no una causa de certes crisis econòmiques. Potser la més important –sintetitzant el seu treball– sigui l'increment del deute i el començament d'un rendisme del capital català, que sembla abocar-se més als préstecs i al fet de viure de pensions que d'inversions productives, per dues causes: una raó que es nota sobretot en sectors nobiliaris i en l'anomenada ciutadania honrada de Barcelona, i un estímul que obeeix a la necessitat de la corona de més recursos, ja sigui per guerres constants en els anys de Pere el Cerimoniós o fins i tot pel luxe malversador del descurat i també «amador de la gentilesa» que fou el rei Joan I. I així, per via de censals i violaris, el deute públic s'incrementà amenaçant l'antic sistema econòmic català, potser més desproveït d'anteriors capitals comercials, segons es pregunta Vilar i afirma Vicens.

Després, per Vilar va haver-hi una època d'un cert increment econòmic i comercial fins a 1440, quan ja els conflictes varen ajuntar-se, tant al camp com a les ciutats. Ajuntar-se no vol dir un enteniment gairebé polític i social, que seria més tardà. Només vol dir que, enmig de les dificultats superiors de l'economia, al camp els remences apostaren clarament, i amb l'ajut de la monarquia, per clarificar les seves posicions per la via legal, jurídica i sindical. I tot això es feia enfront dels nobles, de l'església i també de la burgesia inversora en terres. Els remences arribaren a prometre a la corona 100.000 florins per aconseguir els seus desigs. Al mateix temps la crisi manufacturera, però també la comercial, que amplià l'anterior, provocà un enfrontament entre els grups polítics de la capital, entre la Biga i la Busca. La Biga, formada per la ciutadania honrada i grans mercaders d'importació, era partidària de mantenir la moneda al nivell més alt i continuar un lliurecanvisme que abans afavoria la importació de comerç de l'exterior, segons l'antic sistema mercantil de compra d'espècies i draps de luxe pels grups dirigents. A més, defensava els seus dipòsits bancaris en la Taula de Canvi, creada el 1401, perquè no fossin així devaluats del seu valor nominal originari. La Busca, formada per mestres de gremis, menestrals, artistes, profes-

sionals liberals —és a dir, notaris, advocats...— i petits mercaders, més partidaris de l'exportació que de la importació, defensava el proteccionisme mercantil i la devaluació de la moneda. Això permetria vendre més fàcilment a tot el sector manufacturer de la ciutat.

A tots els conflictes que varen crear-se al camp i a la ciutat s'ha de sumar l'enfrontament de les institucions reials i la monarquia i les territorials dels país i la ciutat. Perquè les primeres eren favorables als remences, ja que vinculaven aquest tema a la recuperació de moltes de les jurisdiccions reials que havien estat alienades anteriorment a la noblesa per qüestions de deutes. A més, la monarquia somiava amb el cobrament del preu estipulat pel seu arbitratge entre nobles i remences. A la reialesa també li agradava una devaluació monetària, demanada per la Busca, que li minorava els seus deutes.

Per Vilar tot esclatà quan la decisió de Joan II de detenir el príncep de Viana Carles i la seva prompta mort va ser la gota que va omplir un vas ja massa ple, vessant el seu líquid. És a dir, provocant ja en poc temps la guerra. Però per Vilar la guerra de 1462-1472 la creà l'anterior crisi i no al contrari. És més, aquesta crisi encara es perllongà durant molt de temps després de signar-se la pau. Fou en el fons una crisi decadent que va durar més de cent anys, tot i que hi hagueren períodes intermedis de possible recuperació.

Ara bé, allò que normalment no sol subratllar-se d'aquest estudi de Pierre Vilar és el seu apartat VIII, de la pàgina 411 a la 430. És a dir, la comparació que fa entre el món català desballestat i l'increment del poder castellà. Perquè, sense negar que a Castella arribaren també esquitxades de l'anomenada crisi, i la coneguda frase popular *hija de la pestilencia* referint-se a la pesta n'és una prova, la realitat era molt diferent.²² A Catalunya ara podem discutir el grau de la crisi, la seva decadència o no, però evidentment passaren coses que l'apartaren del nivell privilegiat que va mantenir abans de mitjan segle XIV. Pierre Vilar acaba el seu estudi marcant el contrast entre una Catalunya en realitat motor de la Corona

22. Fins i tot per a historiadors castellans com Julio Valdeón, que accepten la crisi, s'ha aplicat mecànicament el seu concepte a la corona de Castella. Julio VALDEÓN (1984), «Reflexiones sobre la crisis bajomedieval en Castilla», a *La España Medieval, IV. Estudios dedicados al profesor D. Ángel Ferrari Núñez*. Vol. II, Madrid, Universidad Complutense, p. 1047-1060. Però molts anys després aquella acceptació matisada ja ha entrat en crisi, valgui l'expressió. Per exemple, Hilario CASADO ALONSO (2009), «¿Existió la crisis del siglo XIV? Consideraciones a partir de los datos de la contabilidad de la catedral de Burgos», a *Castilla y el mundo feudal. Homenaje al profesor Julio Valdeón*, vol. III, Valladolid, p. 9-25.

d'Aragó durant molt de temps i una Castella a l'alça tot just en el moment —semblava que conjuntural— de l'anomenada unió dinàstica.

Tornant al tema que ens ocupa, també amb certes variants cronològiques i una atenció més preferent a la producció, al comerç i al context internacional de les dificultats, cal vincular-hi Claude Carrère amb la seva idea de decadència, guerra i estancament. Tampoc és qüestió aquí d'explicar fil per randa l'obra de Carrère, centrada sobretot en Barcelona, motiu pel qual es vol justificar per què gairebé va passar per alt tota la problemàtica rural i, per descomptat, remença. Carrère, partint d'aquest pressupòsit barceloní, va situar-se més en el món dels mercaders, en l'evolució de la indústria drapera, que començava a perdre competitivitat a les darreries del segle XIV, en les fallides bancàries des de 1380, bo i essent-ne el referent més important la dels Gualbes de 1406, nom que s'ha de recordar. Però és que per Carrère la primera alerta es donà a partir d'aquests fets, des de 1380 fins a 1391, on el *progrom* als jueus també trencà la tranquil·litat. A més d'aquesta persecució cal subratllar, perquè normalment no solen dir-se, els trasbalsos polítics i socials que s'arrodoniren el 1386. És a dir, quan per primera vegada mercaders i mestres menestrals «intenten d'obtenir un paper més important en el govern municipal».²³ Ara aquests volien estar no sols en el Consell de Cent sinó també en l'executiu de Barcelona, al costat dels ciutadans honrats. Pere el Cerimoniós els va afavorir aleshores en anul·lar les darreres eleccions de consellers i proposar un programa de reformes amb sis conselleries. Aquestes haurien de repartir-se per igual entre ciutadans honrats, mercaders i menestrals.

Però aquest intent va ser de curta durada, ja que va desaparèixer quan el rei va morir. De curta durada, efectivament, però precedent d'una llarguíssima il·lusió —a més dels enfrontaments entre la Biga i la Busca o dels jocs municipals d'Alfons el Magnànim des de 1453— que arribà fins al segle XVII.²⁴ I malgrat

23. Claude CARRÈRE (1978), *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, 2 vol, Barcelona, Curial, volum II, p. 171 (Documents de Cultura). L'original francès és de 1967, París - La Haia. D'altra banda, com diu l'autora, aquesta qüestió la pren d'un treball de Carme BATLLE (1962), «La proyectada reforma del gobierno municipal de Barcelona (año 1386)», a *Comunicaciones al VIIè Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*. Vol. III, Barcelona, p. 143-152.

24. Josep M. TORRAS I RIBÉ (1991), «El projecte de repressió dels catalans de 1652», a *La Revolució Catalana de 1640*, Barcelona, Crítica, p. 241-290. Concretament a les pàgines 266-268 Torras escriu que fins i tot en les clàusules de rendició de Barcelona de 1653 Joan Josep d'Àustria acceptà mantenir el sisè conseller menestral que havia estat atorgat als barcelonins el 1641 pel virrei Argençon en nom del rei francès Lluís XIII. Poc després, això no obstant, tal decisió va ser retirada.

que hi hagués «una lluita contra la crisi», segons Carrère²⁵ –amb esdeveniments importants, com la creació de la Taula de Canvi el 1401 o fins i tot la decisió d'iniciar la construcció el mateix any de l'Hospital de la Santa Creu, el nucli essencial del qual ja apareixia el 1415–,²⁶ la realitat s'imposava. Per això la crisi per Carrère, sense cap dubte, esclatà totalment el 1453, si bé ja es va començar a veure a finals de la dècada dels anys vint del segle xv.²⁷ Tanmateix Carrère, que s'ha valgut massa de documents sobre els ingressos de la Generalitat i els arrendaments de drets del municipi de Barcelona, segueix en el fons Pierre Vilar, malgrat certs petits canvis cronològics. I, igual que Vilar, també pensa que la conquesta de Nàpols per Alfons el Magnànim el 1443 tan sols beneficià relativament el gran comerç barceloní. En aquest sentit no dubta a presentar el discurs del cardenal Margarit a les Corts de 1454, on parlà de la desolació del país i gairebé no esmentà els èxits a Nàpols.²⁸

El mateix any que Carrère publicà el seu original francès (1967), Mario Del Treppo va imprimir per primer cop el seu llibre sobre els mercaders catalans al llarg del segle xv, que no va tenir gaire difusió. Per aquest motiu i d'altres, l'historiador napolità va reeditar-lo cinc anys més tard, quan ja coneixia en perspectiva l'obra de Carrère. Del Treppo, que elogià la seva immensa obra, arribà a dir que encara va estimular-lo més a escriure l'ampliació del seu estudi el 1972. Al cap i a la fi, malgrat reconèixer que Carrère i ell podien complementar-se en diferents qüestions i que no debades en bastants casos havien utilitzat fonts històriques semblants, Del Treppo creu que les discrepàncies són superiors a les semblances. Raons de mètode i diferents punts de partida ho aclareixen.

Perquè Carrère va fer un estudi d'estructures de l'economia de molt llarg recorregut, si bé s'aturà gairebé el 1450, i segueix massa els plantejaments –que Del Treppo qualifica d'una mica dogmàtics, i mecànicament connectats– de Vicens Vives i Pierre Vilar. Del Treppo pensa que, si hom segueix una crono-

25. CARRÈRE (1978), vol. II, p. 176-203.

26. Claude CARRÈRE (1992), «Introducció. Barcelona a la Baixa Edat Mitjana (segles xiv i xv)», a *Història de Barcelona*, dirigida per Jaume Sobrequés. Vol. 3. *La ciutat consolidada (segles XIV-XV)*, p. 32.

27. CARRÈRE (1978), vol. II, p. 343. Òbviament Carrère, quan assenyalà l'any 1453 com el referent de la crisi, s'està referint al canvi imposat per la monarquia i pel seu governador a Catalunya Galceran de Requesens al municipi de Barcelona, on consellers de la Busca varen fer-se amb el poder enfront de la Biga. Això, és clar, canviava moltes coses després d'una lluita política d'anys enrere.

28. CARRÈRE (1978), vol. II, p. 138.

logia tan llarga –de vegades arrenca de la pesta negra-, sovint l'historiador és menys convincent en els seus intents de fixar períodes més breus. Per a aquests, òbviament, Del Treppo escriu el seu llibre sobre els mercaders catalans del segle xv. Però, això sí, ell gairebé prescindeix de tot allò que no sigui el comerç i la producció i centra molt el seu treball en el regnat d'Alfons el Magnànim i en la capacitat, que vol subratllar, d'unir economia i política.

Això no significa que Del Treppo no valori tot allò aportat anteriorment per Vicens Vives, Vilar i Carrère. Ho té present sens dubte quan l'interessa, quan vol demostrar que en el fons no hi havia tanta crisi i tan llarga com manifestaven els seus predecessors. O no és cert que Vilar va valorar molt les puntes més altes del comerç català entre 1420 i 1433, amb la xifra de 2.717.500 lliures barceloneses mai no superada en tot el segle xv? Doncs, si és així, per què tanta insistència en crisis anteriors? Ara es veu com Del Treppo no compta gairebé amb els esdeveniments i les estructures del segle xiv. Tret de les primeres pàgines del seu llibre, Del Treppo parla només de comerç i de producció, però sobretot del segle xv, tot i que reconeix que hi ha una caiguda econòmica en els següents vint anys (1433-1450). Això no obstant, aquesta va ser merament conjuntural i vinculada al conflicte per l'obtenció del regne de Nàpols. Per Del Treppo, durant aquests anys el comerç internacional va desbaratar-se, s'anorrea el flux del crèdit i fins i tot la llibertat de contractació de nòlits.

També Del Treppo no pot eludir el fet que una qüestió era la política militar i econòmica del Magnànim i tota una altra la posició oficial del Principat. Per ell, aquesta darrera obeïa a dos motius: «d'un cantó, el ressentiment tenaç per la manera com l'empresa [napolitana] havia estat concebuda, al marge de la praxi constitucional i amb menyspreu d'aquest praxi; de l'altre, la preocupació per la consolidació de les tendències autoritàries del rei que es derivaven de l'èxit de l'empresa».²⁹ A més de l'omissió del cardenal Margarit pel que fa a Nàpols, ja assenyalada abans i que Del Treppo també coneix, l'historiador napolità dona un exemple ben clar d'això de què parla, perquè al·ludeix a la resposta negativa que Barcelona va donar a una petició del rei de 200 ballesters l'agost de 1440:

[...] la rahó és aquesta, per ço com evidentment se veu e és per tots universalment conegut que lo senyor Rey sens consentiment e voler de tots sos regnes

29. Mario DEL TREPPPO (1976), *Els Mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa al segle XV*, Barcelona, Curial, p. 542.

e terres ha feta la empresa de Nàpols, la qual no li ha succehit en alguna manera a glòria ne honor.³⁰

A Del Treppo aquest tema de la glòria li preocupa poc. Creu també que el rei no cercà aquesta qüestió tant com certs avantatges econòmics que, passat el tràngol bèl·lic i les seves conseqüències durant uns anys, apareixerien en el futur. Com afirma el Magnànim: «D'esta victòria a la dita ciutat e Principat se segueix el principal guany».³¹ Un guany que, abans de la caiguda de Constantinoble, començà a veure's des de 1450. Perquè per Del Treppo el monarca tenia tot un programa econòmic que hom inicià per consolidar l'expansió del comerç a Llevant, una mica afeblit anys abans. Però això era un començament que portà el Magnànim fins i tot a l'aliança amb el dèspota de Morea (1451). O a reeixir en una protecció al comerç català sobre Rodes i Xipre i tenir més seguretats al llarg de la costa africana entre Trípoli i Tobruk.

Ara bé, hi havia tota una sèrie de punts a tenir en compte. El Magnànim volia incrementar la producció de draps de llana –una qüestió que defensava la Busca– a la vegada que prohibir als països de la Corona catalanoaragonesa la importació de teixits estrangers, una idea que no agradava del tot a la Biga. Volia també que el comerç només pogués fer-se en transports nacionals i, conseqüentment, calia invertir en naus de gran tonatge amb una política de contenció dels nòlits. I, per reblar el clau, els seus regnes occidentals no devien proveir-se de blat ni de França ni de Castella, sinó només de Sicília, Sardenya i Nàpols. Era una política econòmica de proteccionisme total i d'integració de la producció i dels mercats dels regnes catalanoaragonesos ençà i enllà del Tirrè. I en aquest sentit Alfons el Magnànim comptà amb famílies també catalanes com els Salvador, els Hospital, els Preixana, els Casa-sagia, els Torralba, els Sabastida. Però quan tot això anava a l'alça, com ho manifesta el comerç de Catalunya amb l'exterior, clarament en expansió, i el moviment del port de Barcelona el 1454, l'esclafit pocs anys després de la Guerra Civil (1462-1472) acabà amb tot.

Per Mario Del Treppo la crisi –la discutida crisi baixmedieval– no provocà la guerra. Fou la guerra la que acabà per desballestar l'economia catalana. Perquè en el decenni de 1462-1472 van ser realitat

30. DEL TREPPO (1976), p. 542.

31. DEL TREPPO (1976), p. 543.

la polvorització del comerç exterior, la pèrdua dels grans mercats internacionals, la fortíssima contracció del moviment del port de Barcelona, l'evacuació del crèdit local i la cancel·lació de les activitats especulatives que havien caracteritzat la seva dinàmica...

I tot això «té unes dimensions tan grans que qualsevol lligam amb anteriors manifestacions de la crisi crea relacions de concatenació que només són il·lusòries».³² Una crítica més gran a aportacions anteriors ja no pot fer-se després d'aquestes paraules, després d'afirmar que qualsevol intent de redreç posterior –és a dir, de Ferran II– només podria assuaujar algunes deficiències, però no recuperar les posicions anteriors a 1462. Del Treppo no vacil·la quan afirma que el país tenia possibilitats d'un nou cicle de prosperitat entre els anys 1454 i 1462. Però la guerra acabà amb tot: marina, industrialització, proteccionisme, etc. Per tot això podria dir-se que la visió de Del Treppo s'ajustaria més al revisionisme actual que els seus antagonistes anteriors.

No a un nivell inferior, però sí centrant les qüestions en una àrea comercial més concreta, hem de referir-nos en primer lloc a un treball d'aproximació al tema però ben nou quan va redactar-se; i, en segon terme, a un llibre, molts anys després, bastant voluminós i important.

Abans de tot, Gaspar Feliu, després de subratllar el poc coneixement historiogràfic que hi ha sobre la matèria, aprofitava l'afirmació del Consell de Cent barceloní el 1453. Aquesta, ja coneguda per Capmany el 1779, assenyalava en moments difícils –caiguda de Constantinoble– com una part del nervi comercial català era el de l'Orient: «foment, cap e principi de tot negoci; perturbats los affers de Llevant en gran part son desviats tots los altres».³³ I era veritat, no tant perquè el comerç amb l'orient mediterrani fos superior a l'occidental quant al volum venut, sinó perquè permetia remuntar-se de l'intercanvi regional al gran comerç i crear una activitat manufacturera de draps barats que arribaven fins i tot a l'Egipte dels mamelucs.

Feliu va establir unes etapes cronològiques i unes àrees d'expansió d'aquest comerç que en el fons encara no s'han discutit. Deixant-les de costat per qüestions d'espai en aquest treball, només diré que la segona etapa, la de prosperi-

32. DEL TREPPO (1976), p. 538.

33. Gaspar FELIU (1988), «El comercio catalán con Oriente», a *Revista de Historia Económica*, any 6, núm. 3, p. 689.

tat, agafa gairebé tot el segle XIV fins l'any —el de 1415— en el qual comencen a observar-se dificultats, una mica ja presents poc abans. Però per Feliu són dificultats que encara no poden veure's a l'interior del país, sinó en els mercats exteriors. Dit d'una altra manera, el comerç català a l'Orient i el català en el seu conjunt no té un full de ruta únic. És una tela d'aranya que avança de port en port i es desvia quan li cal, segons on pot vendre's. Això sí, Feliu assenyala quatre destins principals: Àfrica del Nord, Occitània, l'àrea interior peninsular —Aragó, Navarra i fins i tot la Meseta nord— i el món atlàntic. Però en dos llocs comença a haver-hi problemes: l'aparició del mercader i financer Jacques Coeur a Occitània ja en els anys trenta del segle XV, fent-se amb el monopoli anterior que els catalans tenien allí sobre les espècies orientals; i la feblesa econòmica dels mamelucs d'Egipte, que per això mateix no respectaven tractats ni privilegis, així com tota la problemàtica piràtica i política que va determinar que el comerç acabés a Rodes o a Xipre, no a Alexandria. Ara, a més, es parla del comerç a l'Orient i no es fa una visió de conjunt de tota l'economia catalana. Anys més tard Feliu la plantejarà, però ja avança aquí que la crisi catalana és anterior a la Guerra Civil, i que quan una economia necessita «la ayuda estatal acostumbra a significar que las cosas no van demasiado bien»,³⁴ en una clara advertència i crítica al pretès mercantilisme de Del Treppo.

Amb tota una documentació notarial barcelonina mai utilitzada abans, Coulon també estudia el gran comerç amb l'Orient entre 1330 i 1430,³⁵ és a dir, des que va normalitzar-se el comerç amb els mamelucs d'Egipte mitjançant el pagament de permisos econòmics del papa o del rei. El 1291, els mamelucs havien destruït Sant Joan d'Acre, l'últim baluard cristià a la Mediterrània oriental, i el papa havia prohibit tota relació amb ells. El punt final del llibre el posa en el moment en què l'acció d'Alfons el Magnànim per la guerra de Nàpols cap a 1430 paralitzà tot aquest comerç. La seva obra aporta moltes dades i sobretot més etapes cronològiques distintes a Vicens, Vilar i Carrère, i malgrat algunes discrepàncies s'apropa més a Del Treppo. Però cal insistir en dues qüestions. La primera, ja assenyalada, és la mancança i la inseguretat en la documentació, tot i que s'ha donat un pas de gegant en el coneixement d'aquesta àrea. Quant a la segona, torna a ser l'estudi del comerç només en una àrea, malgrat que afecti

34. FELIU (1988), p. 703.

35. DAMIEN COULON (2004), *Barcelone et le grand commerce d'Orient au Moyen Âge. Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine (ca. 1330 - ca. 1430)*, Madrid, Casa de Velázquez.

tota la resta. Això sí –i ja ho havien afirmat Del Treppo i altres–, Barcelona sempre es trobarà per darrere de Venècia i Gènova en aquest mercat, important no obstant per a la Ciutat Comtal.

Coulon assenyala els productes d'exportació –draps, pell, coral, safrà– i d'importació –espècies fonamentalment–, els tipus de vaixells, les tècniques mercantils, etc. Però interessen –ja s'ha dit– les etapes cronològiques. Per ell, segons els seus materials, hi ha una crisi aguda entre 1350 i 1370, un fort creixement entre 1380 i 1430 i una caiguda conjuntural entre 1433 i 1454, i pensa, malgrat que ja no ho documenta, que la recuperació continuà després més o menys en la mateixa línia dibuixada per Del Treppo. En una paraula, la seva obra, que no és precisament buida de documents però sí molt parcials, posa dubtes a tot allò abans expressat. Perquè la contraposició entre una etapa de caiguda de 1380 a 1420 –diguem-ne general– assenyalada per Vicens, Vilar i Carrère i una altra etapa de comerç exterior a la Mediterrània oriental de 1380 a 1430, de creixement elevat segons Coulon, no pot ser ja més desorientadora.

En el món de la historiografia catalana al voltant de la crisi o no-crisi hi ha un tema que s'ha desenvolupat molt arran dels anys noranta, i potser que el 1995 sigui una fita inicial. A més, alguns baixmedievalistes catalans han portat la batuta d'aquest avançament. En realitat abans ja he fet alguna al·lusió al tema, però ara el desenvolupo una mica, matisant positivament alguna afirmació vicensiana, no obstant exagerada en el seu pensament. Perquè, efectivament, hi hagué certs mercaders-banquers que intervingueren en les finances públiques des del regnat de Pere el Cerimoniós a causa de les seves necessitats fins i tot bèl·liques, tot i que no tant com Vicens creia respecte al gir d'una burgesia comercial i productiva cap a posicions financeres i de préstecs a la mateixa monarquia. Però d'haver-ne, n'hi va haver. Manuel Sánchez, sobretot, a més d'altres investigadors com Pere Ortí i molts més que no puc ara esmentar, han arribat a parlar de la fiscalitat de l'Estat³⁶ i de l'increment d'un crèdit que tingué molt

36. Manuel SÁNCHEZ (1995), *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Vic. També la Introducció, signada per Antoni FURIÓ (1995) al *Col·loqui Corona, Municipis i Fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 7-21. D'aquest llibre cal assenyalar els articles referits a Catalunya (Manuel SÁNCHEZ) i a València (J. Vicent GRACIA MANSILLA, Jorge SAIZ SERRANO i Pau VICIANO). Per acabar, sense ser de cap manera exhaustiu, cal pensar en els treballs escrits a Manuel SÁNCHEZ (1999), «Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval», *Anuario de Estudios Medievales*, Anejo 35, CSIC - Institución Milá y Fontanals.

d'èxit. No podia ser d'altra manera, perquè els préstecs a curt termini, de 4 a 6 mesos i amb interessos desorbitats del 33%, portaven al desastre.

Mentre el deutor no retornés el préstec, els censals morts, com un contracte a perpetuïtat amb l'obligació de transmetre la pensió de pares a fills o a qualsevol altre que comprés el dret a rebre aquesta pensió, significaven una reducció de l'interès al 7,14% anual. Els violaris, una mica diferents als censals perquè només valien per a dues vides, continuaven amb un interès baix del 14,28% anual per comparació a aquell 33% per cada quatre mesos.³⁷ En conseqüència, el crèdit es va disparar tant que s'arribà a un dèficit perillós. Perquè a les ciutats tots s'apuntaven al crèdit, si bé aquest, en cas d'augmentar més que els seus límits reals, portava a posicions que podien ser insuportables, i que podien obligar a crear una Taula de Canvi a Barcelona (1401) que posés fre a aquest perill. A més —ja s'ha avançat abans—, la relació bimetàl·lica entre el croat i el florí, sense ser en si mateixa causa de cap crisi, sí va pagar les conseqüències de la situació anterior a la fiscalitat de l'estat i de la creació del florí per part de Pere el Cerimoniós.³⁸

Tanmateix tots aquests esdeveniments, la majoria de la burgesia comercial de finals del segle XIV no va anar-se'n dels seus objectius inicials. I no sols a la Mediterrània oriental o als posteriors conflictes d'Occitània, ja en els anys trenta del segle XV, sinó també en un comerç que, amb consolat a Bruges a mitjan segle XIV, va anar agafant força pel suport de la Corona cap a 1389 i l'augmentà

37. En el cas de Pere Ortí esmento la seva tesi doctoral i un article posterior molt més lleuger i més a prop d'aquestes afirmacions només suggerides en aquest text. Pere ORTÍ (2000), *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, CSIC - Institución Milá y Fontanals. Pere ORTÍ (2007), «Les finances municipals de la Barcelona dels segles XIV i XV: Del censal a la Taula de Canvi», a M. SÁNCHEZ (coord.), *El món del crèdit a la Barcelona medieval*, Barcelona, Quaderns d'Història, 13, p. 257-282. Aquest llibre porta, a més, treballs ben importants; ara només n'esmento alguns dels autors: Manuel Sánchez, Josep Hernando, Daniel Rubio i Pere Verdés, entre d'altres. És més, per a una referència gairebé exhaustiva de les aportacions bibliogràfiques de la fiscalitat i l'agricultura hispàniques de la baixa edat mitjana, tot incloent els territoris dels Països Catalans, vegeu Antoni FURIÓ (2008), «Fiscalidad y agricultura en la Edad Media», a *Los tributos de la tierra. Fiscalidad y agricultura en España (s. XII-XX)*, Rafael Vallejo (ed.), València, PUV, p. 17-57.

38. Gaspar FELIU (2000), «Moneda y banca en Cataluña en el siglo XV», a Antonio BERNAL (ed.), *Dinero, moneda y crédito en la Monarquía Hispánica*, Madrid. I, també (2007), «Mercaders-banquers barcelonins: l'endeutament de la monarquia i la fallida de la Taula de Canvi de Pere des Caus i Andreu Olivella el 1381», a *El món del crèdit a la Barcelona...*, p. 197-210.

al món atlàntic i flamenc fins a prop de 1440. Aleshores va tenir una lleugera davallada.³⁹

Això no obstant, tots han patit la crítica incisiva de Gaspar Feliu, com es veu en algunes observacions del seu treball que ara no puc esmentar tan àmpliament com caldria. Feliu aporta idees noves d'acord amb les darreres visions europees del concepte de *crisi*. En aquest sentit, Feliu creu que cal distingir entre endarreriment i decadència i, de fet, ell se situa més en el primer concepte que en el segon, a més d'apostar en l'evolució de l'economia baixmedieval per àrees gairebé autònomes que poc s'influeixen unes i altres.

Així, Feliu pensa sobre el camp i la qüestió agrària en la línia de no negar les dificultats, però sí subratllar l'increment de la productivitat o l'especialització de conreus més comercials, entre altres qüestions; del sector urbà, on no veu en la manufactura barcelonesa, que ja havia agafat una alta volada en el segle XIV, cap depressió fins a prop de la guerra; del comerç exterior, amb coneixement més propi perquè té investigacions fetes per ell mateix sobre el comerç a la Mediterrània oriental, com ja he assenyalat; i de la crisi financera i monetària, i aquí, ja citats Manuel Sánchez i Pere Ortí, cal pensar en Crusafont.⁴⁰ Ara bé, no obstant la pèrdua del valor del florí gairebé en una quarta part entre 1346 i 1365, o algun desconcert en el croat de plata, la realitat és que la moneda catalana, per comparació a altres, va ser molt estable, potser massa en algun moment, segons el pensament de l'element *buscaire*.

A més, s'ha de recordar la política econòmica seguida tant pel municipi barcelonès com per la monarquia enmig de l'enfrontament entre la Biga i la Busca per una moneda forta o devaluada i per un lliure comerç o un proteccionisme mercantil. En tot cas, fins 1445 no s'entra en el que Feliu anomena «climaterio de la economía catalana».⁴¹ Perquè, en el fons, no és tant una decadència en el sentit total de la paraula com un retard que posa Catalunya en el seu lloc, un retard respecte a altres potències que l'avancen, una qüestió impensable segle i mig abans. Com ell mateix diu, la seva opinió està molt més

39. Antoni RIERA i Gaspar FELIU (1992), «Activitats econòmiques», a *La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*, vol. 3 de Jaume SOBREQUÉS (dir.), *Història de Barcelona*, Barcelona, p. 217-218.

40. Miquel CRUSAFONT (1996), *Història de la moneda catalana*, Barcelona, Crítica; i, en col·laboració amb Rafael COMAS (1996), *El florí d'or català: Catalunya, València, Mallorca*, Barcelona, Asociación Numismática Española - Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (filial de l'Institut d'Estudis Catalans).

41. FELIU (2004), p. 465.

a prop del concepte d'Epstein –crisi de creació destructiva, de moments alts i baixos– que no d'una crisi sistèmica, com la de Guy Bois. En tot cas, les conclusions de Feliu són breus, concretes i fàcils de retenir. A més, porten a explicar el retard de Catalunya en el moment que entra en l'època moderna, sense que l'anomenat *redreç* de Ferran II pugui traslladar-la als anys anteriors de la pèrdua de l'esplendor medieval.

Només faltava que historiadors valencians i algun que altre aragonès possessin més bastons a les rodes de la crisi. És el cas de David Igual, que comença amb un treball que titula: «¿Qué crisis?»,⁴² on nega pràcticament l'existència d'aquesta a nivell peninsular i assenyala les matisacions que cal fer a la catalana, encara menys greu del que sembla. David Igual al·ludeix a treballs de Damien Coulon, ja coneguts, i fins i tot al de Ferrer i Mallo⁴³ pel que fa a la presència catalana a Andalusia. És més, però sempre en el món comercial, Igual defensa no concretar-se només en l'economia de grans espais internacionals, sinó cercar la integració d'economies regionals, que no parlen de tanta crisi. I en aquest cas Sesma Muñoz va defensar el rombe econòmic de la Corona d'Aragó, situant Saragossa com un vèrtex més dels altres tres que són les tres capitals dels Països Catalans: Barcelona, València i Mallorca.⁴⁴ Tot això està molt bé. Però tenim una idea clara de com se surt d'una crisi tan discutida? Perquè el món econòmic català del regnat de Ferran II ara per ara no és massa conegut i no va gaire més enllà de les posicions de redreç, potser més efectives en fets polítics que econòmics, de Vicens Vives. Perquè entenguem-nos, mentre no hi hagi estudis renovats, haurem de mantenir la davallada de població des de 450.000 persones o més a mitjan segle XIV fins a prop de 300.000 a les darreries del XV? Amb tot, Paulino Iradiel té una visió més optimista d'aquests darrers anys.⁴⁵

42. David IGUAL LUIS (2007), «¿Crisis? ¿Qué crisis? El comercio internacional en los reinos hispánicos de la Baja Edad Media», *Edad Media. Revista de Historia*, núm. 8, p. 203-223.

43. M. Teresa FERRER I MALLOL (1997), «El comercio catalán en Andalucía a fines del siglo XV», a «La península ibérica en la era de los descubrimientos (1391-1492)», a *Actas de las III Jornadas Hispano-portuguesas de Historia Medieval*, vol. I, Sevilla, p. 421-452.

44. J. Àngel SESMA (2005), «Centros de producción y redes de distribución en los espacios interiores de la Corona de Aragón: materias primas y productos básicos», a *XVIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, València, p. 903-938.

45. Paulino IRADIEL (2007), «El segle XV: expansió i crisi en la perspectiva econòmica», a E. BELENGUER (dir.), A. FURIÓ (coord.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I. *L'època medieval (1137-1479)*. De Peronella i Ramon Berenguer IV a Ferran II, Barcelona, Edicions 62, p. 305-334.

EL DISFUNCIONAMENT POLÍTIC DE LA CATALUNYA BAIXMEDIEVAL

Respecte a la crisi política i social els debats no són menors que els anteriors, malgrat que durant segles sembla haver-hi hagut un similar recorregut historiogràfic des dels cronistes del xv fins a Ferran Soldevila. Aquest recorregut va centrar-se en dos moments claus, com foren el Compromís de Casp⁴⁶ i la Guerra Civil de 1462-1472,⁴⁷ i amb un escenari gairebé constant que solien omplir els remences catalans.⁴⁸ A més, per si li calia més llum a aquest llarg segle, la revolta i la Guerra dels Segadors del xvii li proporcionà més watts. No fa ni cinc anys Flocel Sabaté ha emprés el camí per fer veure que els historiadors, a més de la mitificació d'Otger Cataló i els nou cavallers de la fama estudiats per Eulàlia Duran,⁴⁹ sempre han explicat que des dels capitulars carolingis atorgats per Carles el Calb, l'any 844, els catalans, lliures ja del món musulmà, pactaren de forma voluntària la seva inserció als sobirans carolingis.⁵⁰ Des d'aleshores la monarquia o el comte-rei posteriors havien assumit aquest vinde inicial d'elecció lliure amb el poble, entenent per poble les oligarquies de la terra *en plural*,

46. Pel que fa al Compromís de Casp, hi ha molts treballs sobre e tema des del mateix segle xv fins avui. Encara més, el 2012 se n'ha complert el sisè centenari i les obres s'han multiplicat. El maig del 2010, coincidint amb la mort de Martí l'Humà, el CSIC català i l'IEC organitzaren un congrés sobre aquest regnat que finalitzava amb el Compromís de Casp. El juny d'aquest any 2012, a Saragossa, el XIX Congrés d'Història de la Corona d'Aragó s'ha dedicat fonamentalment a aquest important esdeveniment. Tot això pot veure's en una síntesi d'ara mateix: Ernest BELENGUER (2012), *El com i el perquè del Compromís de Casp (1412) Història i debat*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor.

47. De tota la bibliografia sobre la guerra civil catalana continuaria recomanant aquests dos volums: Santiago SOBREQUÉS I VIDAL i Jaume SOBREQUÉS CALLICÓ (1973), *La guerra civil catalana del segle XV*, 2 vol., Barcelona, Edicions 62.

48. Josep FERNÁNDEZ I TRABAL (2002), «El conflicte remença a la Catalunya del segle xv (1388-1486)», a *Afers*, 42/43, p. 582-624. Es tracta d'una síntesi ben actualitzada que recull òbviament molts més treballs anteriors fins i tot els aportats per Jaume Vicens Vives, com la seva *Història dels remences* o *El gran sindicat remença*.

49. Eulàlia DURAN (1991), *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

50. Envio el lector a aquest treball de Flocel Sabaté, tot i que assenyalo que l'autor ja recull altres obres. Flocel SABATÉ (2007), «Conflictes agraris i guerra civil a la Catalunya baixmedieval. Realitat i ficció historiogràfica», a *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, vol. II, Barcelona, Fundació Ernest Lluch, p. 395-408.

ja que aquestes les formaven la noblesa, el clergat i la burgesia urbana que anava generant-se amb el pas dels segles.⁵¹

Amb tot això varen constituir-se aviat institucions que, abans o després, els estaments de la terra volgueren fer-les més seves, com les Corts (segle XIII) i la Diputació del General (darreries del XIV). Tots en el seu moment, diu Sabaté, assumiren Casp, una realitat acceptada per ells però aviat oblidada. Perquè fou una solució que després se'ls va tornar negativa,⁵² de la mateixa manera que varen veure's abocats a la guerra de 1462-1472. Al cap i a la fi, les autoritats catalanes s'enfrontaren al constant tarannà d'una dinastia castellana, estrangera, que fins i tot havia volgut eixamplar el seu domini a la Mediterrània –Alfons el Magnànim– sense comptar amb les idees dels representants de la terra. Al mateix temps, la Corona manipulava els remences catalans per rescatar les jurisdiccions reials alienades a la noblesa i s'oposava a les oligarquies de la terra que per oportunisme, a judici de Vicens Vives, o per altres motius arribaren a presentar una sentència (Vic, maig de 1462) amb alguna que altra disposició més favorable als pagesos que la posterior arbitral de Guadalupe.⁵³

En molt poques pàgines, Flocel Sabaté assenyala que aquestes idees han estat prioritàries en tota la historiografia catalana fins Vicens Vives. I així, causalment, l'iniciador dels estudis documentals sobre la crisi econòmica baixmedieval és també el que inicia un procés documental seriós sobre els remences o sobre el discutible Compromís de Casp, on Bernat de Gualbes fou l'únic vot

51. En realitat, aquestes oligarquies només constituïen per a Flocel Sabaté la tercera de les quatre conspiracions polítiques que es varen produir a la Catalunya baixmedieval. És a dir, la feudal, entre 1162 i 1283, on els nobles arribaren a tutejar el rei; la palatina (1283-1396), constituïda per funcionaris i servidors del rei a la Cort, i aquesta darrera, ara assenyalada en un treball d'aquest autor que dóna peu a altres de posteriors. I, sempre Sabaté, subratlla un tema: el fet que mai cap contrapoder volgué substituir el rei, sinó integrar-lo al seus interessos propis. Flocel SABATÉ (2005), «El poder soberano en la Cataluña bajomedieval: definición y ruptura», a *Coups d'état à la fin du moyen âge?*, Madrid, Casa de Velázquez, 91, p. 483-527.

52. En un primer moment la visió després de Casp podia ser positiva, si es mantenia el pactisme. En aquest sentit, vegeu Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ (1991), «El pactisme en l'origen de la crisi política catalana: les Corts de Barcelona de 1413», a *Les Corts a Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 79-85. Però aviat va comprovar-se que el mateix Ferran d'Antequera no renunciava a determinades quantitats. Ramon GRAU (1996), «Joan Fiveller, Ferran I i les imposicions municipals de Barcelona. Repàs a un mite històric», *Quaderns d'Història*, 2-3, Barcelona, p. 53-99.

53. Jaume VICENS VIVES (1978), *Historia de los remensas en el siglo XV*, Barcelona, Vicens Vives, p. 88-98 (Butxaca).

català de l'estament urbà, clau perquè dels sis favorables a Antequera un provingués de Catalunya.⁵⁴ Vicens,⁵⁵ però també Reglà,⁵⁶ cercaren explicacions socials i econòmiques. Així s'allunyaven de l'«autodeterminación de un pueblo»: idea i treball escrits per Menéndez Pidal el 1969 en el volum xv de la *Historia de España* d'Espasa Calpe, però que ja corresponia al seu pensament, present ja en l'obra *España del Cid* (1929). Tanmateix, Vicens i Reglà també s'apartaren de la «iniquitat de Casp» de Domènech i Montaner (1930). Amb respostes més moderades, tot i que urgellistes, cal pensar en els valuosos treballs de Ferran Soldevila, entre d'altres el seu darrer,⁵⁷ o fins i tot en la molt equilibrada visió de Santiago Sobrequés.⁵⁸

Ara bé, en la línia socioeconòmica hom tractava d'inserir aquesta elecció en la cruïlla de crisi de l'economia catalana que continuà amb els posteriors vaivens del segle xv fins la guerra de 1462-1472. També en aquesta mateixa orientació s'ha pronunciat el 2007 Antoni Furió, afegint com a precedent el fracàs anterior de l'autoritarisme de Pere el Cerimoniós, el qual no pogué evitar la pèrdua del paper motor –políticament i econòmic– que fins aleshores havia representat Catalunya.⁵⁹

Quant als vaivens al·ludits, es varen veure clares diferències entre la primera i la segona meitats del segle xv, almenys fins 1486. Això va succeir en relació amb els remences, quan les constitucions beneïdes per la Corona (*Com a*

54. Sempre s'havia pensat que la votació a Casp havia estat de sis vots favorables a Ferran d'Antequera i no hi havia unanimitat. La base d'aquesta afirmació va donar-la Jerónimo Zurita en els seus *Analys d'Aragó*. Això no obstant, el 2011 Sesma ho va negar, presentant únicament com a vàlid el document llegit a Casp el 28 de juny de 1412. Però Sesma volia oblidar-se de qualsevol altra circumstància que de segur havia col·laborat en la pèrdua –per incendis fins i tot– de gran part de la documentació que va tenir Zurita a les mans. J. Ángel SESMA (2011), *El Interregno (1410-1412). Concordia y compromiso político en la Corona de Aragón*, Saragossa, p. 206-209. La crítica a Sesma ha estat escrita ara mateix. ERNEST BELENGUER (2012), *El com i el perquè del Compromís de Casp...*, p. 89-93.

55. JAUME VICENS VIVES (1980), *Els Trastàmars (segle XV)*, 2a ed., p. 78-79.

56. JOAN REGLÀ (1969), «Menéndez Pidal y el Compromiso de Caspe», separata de *Cuadernos Hispanoamericanos* (238-240), p. 1-12.

57. FERRAN SOLDEVILA (1971), *El Compromís de Casp (resposta al Sr. Menéndez Pidal)*, Barcelona, Rafel Dalmau Editor.

58. SANTIAGO SOBREQUÉS I VIDAL (1973), *El Compromís de Casp i la noblesa catalana*, Barcelona, Curial.

59. ANTONI FURIÓ (COORD.) I FERRAN GARCIA-OLIVER (2007), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, Barcelona, Edicions 62, p. 245-286.

molt entenents de 1413; *Commemorants* de 1432) s'enfrontaven a ells. Després, paradoxalment, la sentència interlocutòria de 1455, ratificada el 1457, portà els remences –caldria dir quants– al costat de la monarquia en la Guerra Civil. D'una monarquia que havia autoritzat el sindicat remença i que, malgrat la guerra de Pere Joan Sala de 1484-1485, arribà a dictaminar la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486).

Vaivens també en la relació de la monarquia amb els representants de la terra. Al principi, la Corona fou favorable a aquests en les Corts de 1412-1413 i en les de 1421-1423. Però més tard hi ha afirmacions contràries per les quals el príncep, en el seu *franch arbitre*, té tota disponibilitat i només comunica la seva decisió *per mera benignitat*. Això comportaria l'enfrontament final entre el sobiranisme de la monarquia i la llibertat constitucionalista dels representants de la terra.

El temps no em permet explicar coses d'altra banda ben conegudes. Sí diré que les recents aportacions de Flocel Sabaté ho posen en interrogant tot. És a dir, les posicions del recorregut historiogràfic ja assenyalat, però també dos punts eixos de Vicens Vives, faltat aquest de coneixements documentals i, com diu Sabaté, «influenciat ideològicament per la guerra civil acabada de patir»,⁶⁰ la de 1936-1939. Per Flocel Sabaté, el problema remença i la reacció senyorial –descrites per Vicens i Vilar– no era tal a mitjan segle XIV. Sabaté més aviat pensa que la documentació de l'època recull tensions diferents i molt diverses –bàndols, divergències jurisdiccionals, criminalitat, etc. Això no obstant, sí ha d'assenyalar-se que des de 1348 fins a 1388, abans de l'inici clar de la presència remença, varen haver-hi veritables problemes entre senyors i pagesos.⁶¹

D'altra banda, a parer d'una rotunda afirmació de Flocel Sabaté, no és cert que la crisi de 1380 portés l'alta burgesia al rendisme i l'allunyés del seu esperit emprendor, segons Vicens, ja que el seguiment de l'activitat econòmica mostra el caire rendista com un tret identitari inicial dels catalans, ja sigui en deute públic, ja en propietats rurals.⁶² Perquè tampoc són certes les àrees autònomes entre camp i ciutat, i això que Sabaté coneix i elogia Gaspar Feliu. Ben al contrari, són les ciutats les que darrerament manen al camp sobre el que s'inverteix. Són elles, i la

60. SABATÉ (2007), p. 398.

61. JOSEP FERNÁNDEZ TRABAL i ANTONI RIERA MELIS (2004), «La crisi econòmica i social al camp», a *Història Agrària dels Països Catalans*, vol. 2, *Edat Mitjana*, p. 156-157.

62. SABATÉ (2007), p. 398.

constant especulació comercial urbana del mercat, les que crearan solidaritats de grups familiars, d'aliances matrimonials, de concentració agnàtica en l'hereu, de control de diverses maneres d'actuar sobre la pagesia, de creació de radis econòmics que haurien de correspondre's amb paral·lelismes jurisdiccionals.⁶³

Aquest punt sobretot és el que més fracassà, a causa dels escassos patrimonis reials –només un 27% sobre un 30% de la població– i els grans forats jurisdiccionals ja creats abans de Casp. Perquè abans de Casp el català Rei Cerimoniós ja va dir (1342) que ell era «el senyor sobirà après Déu en Cathalunya». A més, va donar peu al desplegament del naixent món palatí de les *Ordinacions de la Casa Reial*, que per Furió i Garcia-Oliver tenien «una empremta romanista [...] i eren una adaptació de les *Leges Palatinae* de Jaume III de Mallorca de 1337, establint una clara diferència entre el servei domèstic del rei i l'administració de l'estat».⁶⁴

Un sobirà, per cert, que malgrat la consolidació fiscal de l'estat i el deute públic dels censals –segons Manuel Sánchez– no podia lliurar-se dels seus deutes fiscals provocats per guerres constants. S'ha de pensar en els problemes interns o en els conflictes amb Gènova per Sardenya i amb la Castella de Pere el Cruel, entre d'altres, com ja s'ha dit abans quan s'han assenyalat els estudis més importants de Manuel Sánchez. I al costat d'aquesta monarquia empobrida i per tant no tan autoritària, perquè depenia d'ajuts fins i tot en Corts, també hi havia famílies burgeses a Girona el 1396 que havien invertit patrimoni en censals i violaris. I ho havien fet sobre el comtat d'Empúries, el vescomtat de Rocabertí, el vescomtat de Cabrera i altres terres baronials, i es trobaven força preocupades per la impenetrabilitat jurisdiccional en un mosaic nobiliari pobre i que es trencava, malgrat la garantia donada a aquest darrer des de les antigues Corts de 1283 amb el títol constitucional de *Recognoverunt proceres*.

Sabaté afegeix que clams similars poden trobar-se a Manresa, Igualada o Lleida, fruit tot plegat d'aquest desviament entre radis econòmics paraburgesos i divergències jurisdiccionals nobiliàries que no permetien tancar totalment el cercle econòmic abans obert per l'oligarquia inversora.⁶⁵ Perquè precisament

63. Josep M. SALRACH (2004), «Mercat i mercats», a *Història Agrària dels Països Catalans...*, p. 395-424.

64. Antoni FURIÓ i Ferran GARCIA-OLIVER (2007), «Temps de dificultats (1348-1400)», a *Història de la Corona d'Aragó...*, vol. I, p. 274-275.

65. En realitat aquestes aportacions de Sabaté, que sintetitzo, són ara per ara les més intuïtives del medievalisme català. També, òbviament, han de consolidar-se per tal d'assegurar sòlids treballs en el futur.

en les qüestions de prerrogatives i lluïcions jurisdiccionals, en les quals la monarquia reclamava les seves pèrdues durant molt de temps, va haver-hi també dubtes reials des de Martí l'Humà fins a 1445; dubtes que van torbar més d'un cop les relacions amb els remences i els seus contraris: els nobles. A més, en ciutats i viles hi havia grups familiars oposats que acabaren en conflictes. Tot plegat ja va començar-se a discutir acaloradament en les Corts de 1454-1458, tan estudiades per Santiago Sobrequés.⁶⁶

A mitjan segle xv les cartes varen posar-se doncs sobre la taula entre la monarquia, els remences –cal tenir present les divergències entre la pagesia catalana, des de l'elit, que agrupà tinences, fins a la línia més misera, que cercà arrendaments a curt termini, mitgeries o contractes de llauró i fins i tot anar a jornal⁶⁷ i, finalment, la feblesa més gran d'un cert món urbà. Tots enfront d'uns representants de la terra, amb la Diputació del General al capdavant, on la cúpula eclesiàstica, l'alta noblesa i l'alta burgesia varen configurar una mateixa oligarquia, cada cop més inversora en terres, ciutats i institucions, que va defensar la pretesa elecció del sobirà com a cim de la llibertat de la terra i que seria millor dir de la d'ells, en tot cas. D'aquells que havien estat al costat de la monarquia a Casp i que ara arribaven a signar la pau de la guerra amb un reordenament del territori que pràcticament no els va afectar gaire en la Sentència Arbitral de Guadalupe. En aquest punt, avui hom subratlla més la perspectiva d'Eva Serra⁶⁸ que la de Vicens Vives a l'hora d'avaluar la sentència i les seves conseqüències.⁶⁹ Aquesta no alliberava ni en somnis una part de la pagesia cata-

66. Santiago SOBREQUÉS I VIDAL (1952), «Los orígenes de la revolución catalana del siglo xv. Las Cortes de 1454-1458», a *Estudios de Historia Moderna*, II. Barcelona, p. 3-96. Vull dir que aquest va ser un dels primers treballs que vaig llegir pel que fa a la Història Mitjana i gairebé Moderna en els meus anys d'estudiant, i val a dir que va ser quasi seductor. Poca història hom feia aleshores d'aquest caliu. La traducció catalana, ja mort el seu autor, va publicar-se com a capítol 2 del volum I de *La guerra civil catalana*, ja esmentada.

67. Per a aquestes divergències en el camp català, vegeu també Josep M. SALRACH (1989), «La pesta negra i els orígens del problema remença», a «Pere el Cerimoniós i la seva època», *Anuario de Estudios Medievales*, annex 24, Barcelona, CSIC, p. 13-34. I també, del mateix autor (1991), «Problema agrari i política de la monarquia en la crisi baixmedieval catalana», a *Miscel·lània en homenatge al pare Agustí Altisent*, Diputació de Tarragona, p. 217-244.

68. Eva SERRA (1980), «El règim feudal català abans i després de la Sentència arbitral de Guadalupe», a *Recerques*, x, p. 17-32.

69. Jaume VICENS VIVES (1954), *El gran sindicat remença (1488-1508)*, Madrid, CSIC.

lana, ja que de vegades hi havia més vincles de la pagesia amb els seus propietaris directes que abans dels conflictes rurals.

Les conclusions de Sabaté són contundents, són transgressores historiogràficament:

Els interessos d'una oligarquia inversora i rendista, abocada a la propietat rústica i justificada per les teories participatives, faciliten un apropament de la cúpula dels tres estaments en un escenari de fragmentació jurisdiccional i de feblesa del monarca. D'aquí deriva una concreta regionalització del territori d'acord amb unes capitalitats basades en la projecció de la riquesa urbana i atentes a la realitat jurisdiccional; un particular model d'estat on els estaments pretenen assumir la sobirania, si cal encarant-se al rei; un específic perfil social que incorpora un acurat feudalisme agrari, sinònim d'extracció de renda; i fins i tot una determinada memòria històrica, que ha condicionat la transmissió dels fets gairebé fins a l'actualitat.⁷⁰

Però cal assenyalar que –com en Vicens Vives, afectat, com s'ha dit, per la guerra de 1936-1939– el temps, l'època contemporània de cada historiador, pot sempre influenciar-lo per objectiu que vulgui ser. O d'on ve «la determinada memòria històrica» que tant subscriu Sabaté? Perquè cal recordar que ara des de fa pocs anys es menciona molt la memòria històrica per raons polítiques, referides precisament a la Guerra Civil de 1936-1939.

EPÍLEG

Com es veu, no és fàcil parlar de certes crisis ni tan sols en el món de la llengua i la literatura. Perquè en el segle xv i primeries del xvi es va introduir el castellà a poc a poc al Principat.⁷¹ Tot i que és un treball ja antic, cal comentar l'obra de Max Cahner per la seva amplitud i profunditat, amb uns epígrafs, a més, molt clarificadors. De fet, Cahner comença assenyalant:

70. SABATÉ (2007), p. 407.

71. MAX CAHNER (1980), «Llengua i societat en el pas del segle xv al xvi. Contribució a l'estudi de la penetració del castellà als Països Catalans», a *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de llengua i literatura catalanes*, a cura de J. BRUGUERA i J. MASSOT, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 183-255.

Les classes dirigents catalanes devien ésser ben conscients dels perills que per a llur manteniment dins l'àrea de poder tenien les circumstàncies lingüístiques del nou rei elegit a Casp.⁷²

És el motiu que el porta a recordar unes paraules que es troben a *La fi del comte d'Urgell*, per les quals no s'entenia com era possible de

nomenar e elegir e introduir en rei un home estrany, d'estranya nació, dispar a la llengua nostra e a nostras costums, no tan solament dessemblant, mas del tot contrari, e qui naturalment havia en odi los catalans...

Més encara quan

dins lo si de la pàtria home de la nostre pròpia nació, natural català, de propia e sang reial devallent per recta e legítima línia masculina, de nostra llengua e ab nostres costums, tot lo temps de la sua vida en lo mig de los entràmenes de Catalunya nodrit e criat.⁷³

Ara bé, Cahner escriu aquest inici, però no cau en l'error de pensar que l'evolució lingüística de la societat catalana a partir de 1412 obeeix simplement al canvi de dinastia. Ara, a més, sabem que *La fi del comte d'Urgell* no correspon a aquella època sinó més tard, a les darreries del segle xv,⁷⁴ qüestió que quadria molt més amb el temps en què certament la introducció del castellà havia guanyat molts esglaons. Perquè al principi la novetat d'Alfons el Magnànim de llegir en castellà la proposició reial en les primeres Corts, que reuní a Barcelona el 1416, provocà una forta reacció, i els primers Trastàmars aprengueren la lliçó i varen adaptar-se a la situació,⁷⁵ és a dir, el total predomini de la llengua pròpia: la catalana. És per això que Cahner estudia la lenta introducció del castellà a la

72. CAHNER (1980), p. 185.

73. CAHNER (1980), p. 185-186.

74. Possiblement aquest text correspon a Joan Gaspar Roig. Va publicar-se ja a Barcelona el 1931 i és citat per Ferran Soldevila a la seva *Història de Catalunya* de l'any 1962. No obstant, no hi ha seguretat en el presumpte autor, Gaspar Roig. Hi ha pensaments diferents. Tots han estat recollits en el següent article: Pere VERDÉS (2012), «Las élites urbanas de Cataluña en el umbral del siglo xv: entre el discurso político y el mito historiográfico», a *La Corona de Aragón en el centro de su historia. El Interregno y el Compromiso de Caspe (1410-1412)*, Saragossa, p. 147-164.

75. CAHNER (1980), p. 187.

cort i fins i tot a la burocràcia reial. Més lenta, evidentment, fora d'aquesta: en cançoners populars. Però la rapidesa va implantar-se ja en temps de Ferran II, un rei que viu més a Castella que a Catalunya, casat amb la reina Isabel. Un rei, príncep encara quan apareix la impremta a la península (a Segòvia, el 1472; a València, el 1475), però que a la vegada introdueix la Inquisició –no la pròpia del temps de Jaume I, sinó la d'arrels i jutges castellans– als seus regnes: a Catalunya, el 1486.

Si he assenyalat aquestes qüestions és per diverses raons. La primera perquè, al mateix temps que al llarg de tot el segle XV succeeixen aquests fets, també és cert que el classicisme de la literatura catalana tocà el cim amb escriptors majoritàriament valencians. Però poc després aquesta va esvaïr-se en la seva hegemonia. Perquè pocs anys varen transcórrer entre la mort de Roís de Corella (1497) i la primera composició en hendecasíl·labs castellans de Joan Boscà (1511). Per quin motiu? S'ha apuntat molt el fet que el llibre imprès requereix un mercat de compra i que és molt més gran a Castella-Aragó que a Catalunya, València i menys encara a Mallorca. Diversos són els historiadors que defensen aquestes idees.⁷⁶ Però, sense negar la importància de la impremta i del mercat, Jordi Ventura Subirats va batallar bastant de temps per fer veure que la Inquisició –la castellana– també hi va col·laborar. Al cap i a la fi, els oficials del Sant Ofici eren tots castellans i treballaven –és un dir– en un país per a ells estrany i sobre determinades classes socials. És cert que la Inquisició perseguia heretgies i falsos conversos. Però tots aquests gairebé no es podien trobar al camp, amb uns pagesos que llegien potser amb dificultat i no estaven per qüestions d'intel·lectualitat i de desviaments religiosos.

Tampoc la noblesa va ser la gran víctima de la investigació religiosa, tota la qual anava cap a classes mitjanes, urbanes, certament cultes, que podien estar al voltant dels Estudis Generals; és a dir, de les primeres universitats com Lleida, València i, després, Barcelona. *La Fortuna* –com l'anomenava Lluís Vives⁷⁷ va perseguir-los i aquests sí que llegien, sí que coneixien la llengua pròpia. Ventura Subirats exposa fins i tot documents on el detingut, sempre presumpte culpable

76. Philippe BERGER (1987), *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*. València, Ed. Alfons el Magnànim, 2 vols.; Ricardo GARCÍA CÁRCCEL (1976), *Orígenes de la Inquisición española. El tribunal de Valencia, 1478-1530*, Barcelona, Península.

77. Angelina GARCIA (1987), *Els Vives: una família de jueus valencians*. València, Editorial 3 i 4.

i no a l'inrevés, davant del turment acabà dirigint-se als inquisidors amb mínimes paraules castellanques per apropar-se a ells.⁷⁸ I aquesta exposició ningú pot oblidar-la, per molts llibres que es publiquessin al voltant de 1978, una mica abans i després, l'any del cinquè centenari del nou aparell estatal, que no només servia per unificar religions sinó també per controlar al servei de la monarquia regnes i comtats, costés el que costés.

Per posar un exemple, que acaba aquest treball, cal assenyalar el següent. Del text bíblic traduït al català per Bonifaci Ferrer, el germà de sant Vicenç Ferrer, que com a incunable va ser publicat el 1478, com afirma Ventura Subirats, «no n'ha quedat ni un sol exemplar sencer».⁷⁹ Les ordres inquisitorials varen ser totals per destruir-ne els exemplars. Podia haver-hi el motiu de l'existència de possibles heretgies o, pitjor, que els conversos recordessin els seus orígens judaïcs. És com si no s'hagués imprès mai. I això que la Inquisició no entrà immediatament en la qüestió de la censura.⁸⁰

78. Jordi VENTURA SUBIRATS (1977), *Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià*, València, 3 i 4.

79. VENTURA SUBIRATS (1977), p. 12-14. Del mateix autor pot veure's també: (1993), *La Bíblia valenciana. Recuperació de la història d'un incunable en català*, Barcelona, Curial.

80. Per a una síntesi de la tota la polèmica que aquest tema va provocar a mitjan dècada dels anys vuitanta del segle XX pot veure's Ernest BELENGUER (1989), «Estudi Introductori» a *Història del País Valencià. De les Germanies a la Nova Planta*, vol. III, Barcelona, Edicions 62, p. 60-67.